

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Джинджояна Володимира Вергаровича
«Структурні детермінанти функціонування і розвитку туристичних
підприємств в контексті соціальної парадигми», представлену на здобуття
наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 –
економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)**

Актуальність теми дисертаційного дослідження.

Сучасний етап розвитку вітчизняної економіки характеризується наявністю перманентних трансформацій та кризових явищ різного рівню на фоні невизначеності зовнішнього середовища, скороченням частки соціальної складової в діяльності багатьох підприємств і суб'єктів господарювання. Це призводить до погіршення рівня життя населення й зниження його фінансово-економічної активності. Посилення інтеграційних процесів, інтенсифікація науково-технічного прогресу, зміна пріоритетів та векторності економічного розвитку відповідно вимогам сьогодення потребують не лише перегляду соціальних стандартів для населення, а й формування нових підходів до функціонування та розвитку вітчизняних підприємств в контексті соціальної парадигми. Особливо це стосується підприємств сфери послуг, у тому числі туристичних.

Найбільш прогресивні українські підприємства туристичної галузі відповідають загальносвітовому тренду щодо застосування соціальних підходів під час формування процесів виробництва та реалізації туристичних послуг та мають значні напрацювання у сфері розвитку соціальних напрямів діяльності. Відповідно до загальносвітової тенденції змінюється пріоритетність ролі держави щодо забезпечення високого рівня соціальних стандартів та розширюється спектр відповідальності інших інституцій. На теперішній час до регулювання цієї сфери буття людини активно долучаються корпорації, профспілкові об'єднання, міжнародні організації відповідного напрямку.

Сучасною економічною наукою сформовано значний пласт напрацювань щодо проблеми визначення детермінантів функціонування туристичного підприємства на основі розвитку його соціальної діяльності. Проте нові реалії та виклики розвитку соціальної діяльності вітчизняних туристичних підприємств потребують формування та вирішення нових завдань, пошуку й удосконалення

існуючих методів і способів їх розв'язання, розробки нових підходів та концептуального бачення запровадження соціальних процесів в діяльність цих підприємств. Недостатня вирішеність зазначених проблем зумовила вибір теми, мету та завдання дисертаційної роботи, її цільову спрямованість.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано у межах плану науково-дослідних робіт двох вищих навчальних закладів:

1) Класичного приватного університету за темою «Формування механізмів стабілізації функціонування промислових підприємств на засадах антикризового управління» (номер державної реєстрації 0116U000799), де автором визначено напрями реалізації принципів корпоративної соціальної відповідальності туристичних підприємств в контексті «Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року»;

2) Національного університету водного господарства та природокористування за темою «Інформаційні комунікації в соціокультурній та економічній сферах» (номер державної реєстрації 0118U001642, 2018 – 2022 рр.), в якій автором досліджено вплив інформатизації на якість послуг туристичних підприємств та розвиток діяльності туристичних підприємств на основі програм сталого розвитку Всесвітньої туристичної організації.

Основні наукові положення, висновки і рекомендації, що сформульовані у дисертації, ступінь їх обґрунтованості і достовірності.

Сформовані наукові положення представленої дисертації, висновки та рекомендації, які містяться в роботі обґрунтовано достатньо, опрацьовано в повній відповідності до мети і завдань, предмету та об'єкту дослідження. Вони базуються на загальнонаукових положеннях економічної науки та результатах наукових досліджень, їх узагальнень, критичному осмисленні праць вітчизняних та зарубіжних вчених з широкого кола економічних проблем, пов'язаних із управлінням розвитком підприємств, галузевої специфіку розвитку підприємств туристичної сфери, соціального підприємства та соціальної діяльності туристичних підприємств.

Визначив мету дослідження як обґрунтування теоретико-методичних

засад та розробка науково-практичних рекомендацій щодо визначення наукових основ та соціальних детермінант діяльності туристичних підприємств, дисертант окреслив коло завдань для її досягнення.

Об'єкт, предмет та мета дисертаційної роботи логічно пов'язані та чітко окреслюють поле дослідження.

Достовірність основних положень та висновків дисертації забезпечується застосуванням загально відомих методів наукового пізнання та проведення досліджень – теоретичного узагальнення та систематизації, аналізу та синтезу; статистичного та порівняльного аналізу; коефіцієнтний, інтегральний, індексний та графічний; методи стратегічного менеджменту, кластерного кореляційно-регресійного аналізів; економіко-математичні та економетричні методи.

Підкреслимо доречність вибору існуючого методичного інструментарію економічних дослідження. Застосовані дисертантом методи та методичні підходи для вирішення окреслених питань не містять суперечностей, є адекватними проблемі, що вирішується за допомогою поставлених завдань.

Дисертаційне дослідження Джинджояна В.В. достатньо аргументоване і базується на використанні офіційної статистичної інформації Державної служби статистики України. У роботі використані результати монографічних досліджень вітчизняних і закордонних науковців, дані інформаційних бюлетенів, статистичних збірників тощо, інформаційно-статистичні матеріали туристичних підприємств, а також власні аналітичні розрахунки й матеріали досліджень автора.

Робота має традиційну структуру, є обґрунтованою, переконливою, логічно витриманою. Це дозволило дисертанту у повній мірі розкрити сутність проблеми, визначити та схарактеризувати її теоретичні й практичні аспекти, зробити узагальнення та авторські висновки, сформулювати пропозиції.

Дослідження розгортається від загального до часткового, починаючи із розгляду теоретико-методологічних основ управління розвитком туризму, концептуальних підходів та аналізу проблем управління розвитком підприємств туризму, переходячи до соціальної складової їх діяльності та проблем туристичних підприємств в Україні як об'єкта управління в концепції реалізації соціальної парадигми та розгортання соціальних процесів в їх діяльності.

Визначенню теоретико-методологічних засад дослідження сукупності соціальних процесів і напрямів гармонізації соціального простору, підприємницької та корпоративної діяльності у контексті розвитку сучасної соціальної парадигми присвячено перший розділ «Теоретичні та методологічні основи функціонування і розвитку туристичних підприємств в контексті

реалізації соціальної парадигми». Також у межах цього розділу досліджено науково-методичні підходи до соціалізації функцій туристичних підприємств в сучасних умовах диверсифікації туристичного продукту.

У другому розділі «Фундаментальні детермінанти розвитку діяльності туристичних підприємств» досліджено та сформовано наукове підґрунтя вдосконалення та розвитку системи стратегічного управління на підприємстві туристичної сфери, здійснено аналіз процесу соціалізації маркетингових інновацій в його діяльності, визначено вплив ІТ технологій на якість надання туристичних послуг у напрямку розвитку соціальної складової.

У межах третього розділу «Розвиток напрямів реалізації соціальних детермінант в діяльності туристичних підприємств» визначено пріоритетні напрями реалізації соціальних детермінант в діяльності туристичних підприємств та вектор їх розвитку на основі програм сталого розвитку Всесвітньої туристичної організації, структуровано проблеми та перспективи реалізації соціальної детермінанти в діяльності цих суб'єктів господарювання.

За допомогою розробленої методики оцінки ефективності реалізації соціальних функцій на підприємствах туристичної галузі України, застосовуючи кластерний аналіз вітчизняних підприємств туристичної галузі за ознакою «реалізація соціальних функцій» у четвертому розділі роботи проведено аналіз їх розвитку в контексті реалізації соціальної парадигми та здійснено інтеграцію соціальних функцій та соціальних програм в їх діяльності.

У результаті дослідження реалізації принципів корпоративної соціальної відповідальності туристичних підприємств в контексті «Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року» у п'ятому розділі роботи «Концептуалізація напрямів розвитку діяльності туристичних підприємств в контексті соціальної парадигми» розроблено концептуальну модель соціальної діяльності туристичних підприємств в контексті соціальної парадигми та удосконалено соціальні функції та соціальні програми туристичного підприємства у напрямку сталого розвитку.

Сформовані за розділами висновки у повній мірі висвітлюють результати виконання поставлених завдань.

У дисертації автором використано значну кількість спеціалізованих літературних джерел, застосовано сучасні та об'єктивно доцільні методи наукових досліджень, висновки побудовані на базі змістовного фактичного і статистичного матеріалу. Разом це забезпечило необхідну достовірність зроблених висновків і наукових положень.

Представлене дисертаційне дослідження складається із вступу, п'яти

логічно пов'язаних розділів, висновків та списку використаних джерел за окремими розділами, загальних висновків та додатків. Основний зміст роботи викладено на 360 сторінках.

Зазначені положення дозволяють стверджувати, що отримані в дисертаційному дослідженні результати є обґрунтованими і достовірними.

Новизна основних наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації.

Ознайомившись з дисертаційною роботою та авторефератом, опублікованими науковими працями здобувача зазначимо, що головним науковим результатом дисертаційної роботи є вирішення актуальної проблеми щодо обґрунтування теоретико-методичних засад та розробки науково-практичних рекомендацій щодо визначення наукових основ і соціальних детермінант діяльності туристичних підприємств.

Основні положення наукової новизни авторських розробок характеризуються різним її рівнем та полягають у наступному. До вперше отриманих результатів дослідження можна віднести такі:

концептуальна модель розвитку соціальної діяльності туристичних підприємств, яка врахує систематизовані проблеми соціальної діяльності, функції управління і складові корпоративної соціальної відповідальності; *передбачає* застосування адміністративно – економічних методів вирішення виявлених в процесі соціологічного дослідження проблем соціальної діяльності туристичних підприємств (п. 5.3, стор. 354 – 360);

сукупність індикаторів оцінювання ефективності реалізації соціальних функцій на підприємствах туристичної галузі, яка сформована на основі авторської економетричної моделі та ґрунтується на потенційних можливостях розробки інструментів, механізмів, підходів, спрямованих на мотивування бізнесу до реалізації соціально – відповідальних стратегій розвитку у бізнес – середовищі підприємств туристичної галузі України (п. 4.1, стор. 240 – 245);

систематизація підходів (видів спеціалізації) туристичних підприємств до реалізації соціальних функцій (п. 4.2, стор. 256 – 261); наукове обґрунтування кількісної обмеженості орієнтації підприємств туристичної галузі України на задоволення соціальних потреб населення(п. 4.2, стор. 262 – 277);

наукове обґрунтування позитивного впливу повноцінної реалізації внутрішніх соціальних функцій туристичного підприємства на кінцеві фінансові показники його діяльності(п. 4.3, стор. 287 – 300);

Наукові результати, спрямовані на удосконалення вже існуючих,

становлять:

науково – методичний підхід до дослідження соціальних детермінант підприємницької діяльності (п. 1.1, с. 42 – 55). Наукова новизна відображається застосуванням авторської методологічної концепції використання системно структурованої групи методів (філософські, загальнонаукові, приватні, спеціальні методи, соціологічні) та наукової концепції економічної антропології;

методологічні основи дослідження соціальних детермінант діяльності туристичних підприємств (п. 1.2, с. 69 – 76). Наукова новизна полягає у баченні соціального підприємництва як спрямованого на мінімізацію або виключення проблем соціального характеру підприємницької діяльності, що має специфічний набір характеристик і ознак в сфері туристичних послуг – соціальні дії, інноваційність, самоокупність, фінансова стійкість, масштабність, типажність, ринковий підхід;

організаційний механізм діяльності туристичних підприємств (п. 1.3, с. 85 – 92). Наукова новизна проявляється у *виокремлені* напрямів діяльності соціального вектору спрямування (освітній туризм, медичний, історико-культурні види туризму, «зелений» туризм, дитячий туризм, туризм для осіб з обмеженими можливостями). Це дає можливість визначити послуги туристичних підприємств як важливу соціальну детермінанту;

наукові підходи до визначення напрямів удосконалення соціальної діяльності туристичних підприємств (п. 3.3, с. 225 – 229; п. 5.2, с. 330 – 340). Їх застосування дозволило розробити та запропонувати авторські напрями вдосконалення діяльності туристичних підприємств з урахуванням соціальної складової цього виду діяльності;

Набули подальшого розвитку такі положення:

організаційно-економічні складові проектного маркетингового менеджменту, що застосовуються в управлінні збутом послуг туристичних підприємств (п. 2.1, с. 106 – 111). Пропоновані складові дозволяють підвищити ефективність збутової діяльності та утримувати конкурентні позиції підприємств туристичної галузі на основі формування віртуальної структури збуту, що забезпечить зростання прибутковості;

організаційний механізм використання маркетингових інновацій в діяльності туристичних підприємств (п. 2.2, с. 132 – 142) на основі використання новітніх технологічних процесів та ресурсів збуту туристичного продукту, застосування та розширенні сфери впровадження мобільних додатків та он-лайн аналітики, а також інноваційних напрямів Інтернет-інформування споживачів туристичних продуктів (блоги, соціальні мережі, тематичні форуми,

пошукові системи та сайти, купівля посилань, контекстна реклама, лінкбайтинг, RSS);

напрями використання інформаційних систем в діяльності туристичних підприємств (п. 2.3, с. 146 – 151) шляхом використання переваг аутсорсингу, маркетингову, реклами, інформатизації бухгалтерського обліку, фінансової аналітики у сфері туристичних послуг;

наукові підходи до розвитку туристичних підприємств (п. 3.1, с. 174 – 185) шляхом спрямованості на забезпечення реалізації соціальних функцій та вирішення завдань перспективного розвитку туристичного підприємства;

перспективні соціальні напрями діяльності туристичних підприємств (п. 3.2, с. 206 – 212) шляхом урахування глобальних соціальних ініціатив, що дозволяє підприємствам підтримувати ініціативи UNWTO («Біорізноманіття», «Заходи в сфері протидії зміні клімату», «Глобальна ініціатива туризму», «Енергоефективні рішення в готелях» та ін.);

напрями реалізації принципів корпоративної соціальної відповідальності туристичних підприємств (п. 5.1, с. 315 – 318). На основі урахування «Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року» визначено та обґрунтовано пріоритетні напрями – формування системи нефінансової звітності, залучення до участі в національній системі подолання корупції, участь у заходах щодо захисту прав споживачів, дотримання умов та принципів сталого розвитку і підтримка інноваторів та ін.

Значення результатів дисертаційного дослідження для науки і практики, рекомендації щодо їх подальшого використання.

Наукове значення одержаних результатів полягає в розробленні й обґрунтуванні теоретичних положень, методологічних підходів і прикладних рекомендацій щодо структурних детермінант функціонування і розвитку туристичних підприємств в контексті соціальної парадигми.

Проведений аналіз змісту дисертаційної роботи дозволяє стверджувати про отримання Джинджояном В.В. нових знань, які оновлюють існуючі теоретико-методологічні засади управління та, зокрема, діяльності туристичних підприємств, реалізації соціальної парадигми в діяльності підприємств сфери туризму на національному та міжнародному рівнях.

Практичне значення одержаних наукових результатів підтверджено їх впровадженням та апробацією. Так, результати дисертаційного дослідження

було застосовано в діяльності Управління культури та туризму Рівненської обласної державної адміністрації; використано в практичній діяльності Головного управління Держпродспоживслужби України в Дніпропетровській області, товариства з обмеженою відповідальністю «Олді тревел», товариства з обмеженою відповідальністю Експо-центр «МЕТЕОР», товариства з обмеженою відповідальністю «Паспорту», товариства з обмеженою відповідальністю «Санаторій «Курорт Орлівщина», ФОП «Бахадурзаде» офіційного представника туристичної кампанії «Поїхали з нами», вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет»

Відзначимо, що науково-практичні та теоретичні результати представленої дисертації використовують у науково-методичній роботі Класичного приватного університету під час викладання дисциплін «Економіка підприємства», «Менеджмент у туризмі», «Організація туризму», «Планування і контроль на підприємстві»; а також Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет» під час викладання дисциплін «Менеджмент в туристичних підприємствах», «Економіка туристичних підприємств» та в процесі підготовки курсових і дипломних робіт (довідка № 12/02-11/50 від 03.06.2020).

Результати, отримані у дисертаційній роботі, можна рекомендувати до використання у своїй практичній діяльності всеукраїнських та регіональних асоціацій, інших професійних об'єднань туристичних підприємств.

Дискусійні положення і зауваження.

Поряд з визнанням високої наукової та практичної цінності дисертаційної роботи, наявності наукових положень з елементами наукової новизни, слід відзначити, що представлене дослідження має ряд дискусійних положень, що можуть слугувати підставою для наукової дискусії.

1. У п. 1.2 «Підприємницька та корпоративна діяльності в контексті розвитку сучасної соціальної парадигми» здійснено теоретичний аналіз поняття «соціальне підприємництво». За визначенням автора соціальне підприємництво – це «підприємницька діяльність спрямована на інноваційну, суттєву та позитивну зміну у суспільстві». В той час коли бізнесмени концентровані на створенні фінансового прибутку, соціальні підприємці займаються збільшенням соціального капіталу. Вони задіяні у таких галузях, як освіта, охорона довкілля, боротьба з бідністю та права людини. Проте, туристичний бізнес не є суто соціальним бізнесом і автору доцільно було надати чіткі межі запровадження соціальних стандартів в туристичну діяльність.

2. У пункті 1.3 «Науково-методичні підходи до соціалізації функцій туристичних підприємств в сучасних умовах диверсифікації туристичного продукту» автор виокремлює такі соціальні програми туризму як (табл. 1.5, с. 90-91 роботи; табл.1, с. 11 автореферату): освітній туризм, «зелений» туризм, медичний туризм, оздоровчий туризм, спеціальні програми для людей з обмеженими можливостями. Слід визначити, що ця класифікація є дуже загальною і не містить такі програми як дитячий туризм, або туризм з культурно-пізнавальними завданнями та ін.

3. У п. 2.2 «Соціалізація маркетингових інновацій в діяльності туристичних підприємств» автором визначається, що основними елементами інноваційної стратегії туристичного підприємства мають стати такі: створення інновацій, які забезпечать конкурентоспроможність; дотримання рівноваги між існуючими та новими напрямками послуг туристичного підприємства. В такій трактовці не зовсім зрозумілою є запропонована автором концепція соціалізації маркетингових інновацій в туризмі.

4. У п. 2.3 «Вплив ІТ технологій на якість надання послуг туристичних підприємств у напрямку розвитку соціальної складової» визначено наявні перешкоди до впровадження нововведень на підприємствах індустрії туризму та гостинності – вартість інноваційної розробки (більшість розробок представлена іноземними виробниками, відповідно, покупка імпортованих технологій є досить витратною для дрібних підприємств); необхідність адаптації підприємства до нововведення; складність обґрунтування раціональності здійснення інвестиційних витрат, а також існуючі ризики; необхідність в додатковому навчанні персоналу. При цьому доцільно було зазначити, що ці перешкоди мають операційний характер і не впливають на загальний тренд тотальної інформатизації туристичних підприємств.

5. У таблиці 3.1 «Характеристика обмежувальних чинників розвитку базисних детермінант туристичних підприємств» (п. 3.1, с. 176 дисертації) надано характеристику обмежувальних чинників розвитку базисних детермінант туристичних підприємств, серед яких детермінанти інституційного, природоохоронного, економічного, соціального характеру. Виходячи з теми дисертаційної роботи, в якій зазначено «структурні» детермінанти, доцільно було проаналізувати саме ці детермінанти. Також відповідно до визначеної мети роботи необхідно було розглянути більш деталізовано соціальні детермінанти.

6. У п. 3.2 «Вектор розвитку діяльності туристичних підприємств на основі програм сталого розвитку Всесвітньої туристичної організації» доцільно

було надати обґрунтування чому розглядаються рекомендації саме цієї організації та коротко надати характеристику міжнародних документів в цій сфері інших організацій.

7. У результаті проведеного в п. 4.2 дисертаційної роботи. кластерного аналізу туристичних підприємств України за ознакою «реалізація соціальних функцій» надано кількісні характеристики запровадження соціальної діяльності на туристичних підприємствах України. Доцільно було б зробити більш широкий аналіз причин, які стимулюють туристичні підприємства запроваджувати соціальну діяльність та виявити основні ознаки в діяльності підприємств, що зумовлюють їх наявність в тому чи іншому кластері.

8. Цікавою є таблиця 5.1 «Використання опцій соціального пакету туристичними підприємствами Дніпропетровської області» (с. 320 дисертації) яка узагальнює використання опцій соціального пакету туристичними підприємствами зазначеного регіону. Проте, без економічної складової такого аналізу важко порівняти реальний внесок туристичних підприємств в соціальний розвиток трудового колективу та загальні витрати на соціальні програми для своїх співробітників.

Повнота викладу наукових положень, висновків та рекомендацій дисертаційного дослідження в опублікованих працях та авторефераті.

Проблематику, основні положення та найважливіші результати дисертації опубліковані у 43 наукових працях, серед них: 1 одноосібна монографія, 2 колективні монографії, 19 статей у наукових фахових виданнях, 5 статті в іноземних виданнях, 3 статі в інших виданнях, 13 публікацій в збірниках наукових праць та матеріалах конференцій. Загальний обсяг публікацій, що належить особисто автору складає 37,22 д.а. Публікації повною мірою відображають основні результати дисертаційної роботи. Перелік опублікованих праць за темою дисертації відображає повноту виконаних робіт у цій частині відповідно до вимог МОН України. Матеріали та висновки кандидатської дисертації здобувача при підготовці цієї дисертації не використовувалися.

Автореферат дисертації є цілком ідентичним за змістом та структурою, у повній мірі відображає основні положення дисертаційної роботи.

Таким чином, автором дотримані вимоги МОН України щодо кількості публікацій, повноти опублікованих результатів тим, що містяться в дисертації і виносяться автором на захист, апробованості її основних положень, ідентичності автореферату і дисертації.

6

**Загальний висновок по дисертаційній роботі щодо її відповідності
встановленим вимогам.**

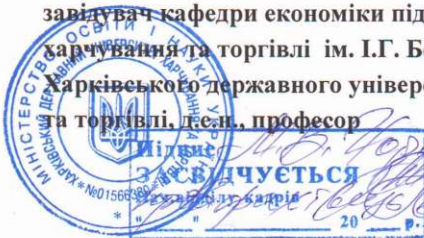
Дисертаційна робота Джинджояна Володимира Вергаровича «Структурні детермінанти функціонування і розвитку туристичних підприємств в контексті соціальної парадигми», представлена на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності), є цілісною та завершеною науковою працею, яка має значення для вдосконалення економіки та управління туристичних підприємств. Автором вирішена важлива наукова проблема – функціонування і розвитку туристичних підприємств в контексті соціальної парадигми на основі виявлення структурних детермінант цієї діяльності.

Напрямок і профіль дисертації, глибина дослідження, отримані наукові результати, рівень подання матеріалу, перелік публікацій віддзеркалюють наявність теоретичних, методичних та аналітичних наукових розробок, які є предметом захисту докторської дисертації за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Отже, на підставі всього вищезазначеного вважаю, що дисертаційна робота Джинджояна Володимира Вергаровича «Структурні детермінанти функціонування і розвитку туристичних підприємств в контексті соціальної парадигми» за якістю дослідження, рівнем наукової новизни одержаних результатів і їхньою практичною цінністю відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами та доповненнями згідно Постанови від 19.08.2015 р. № 656), що висувуються до дисертацій, а її автор – Джинджоян Володимир Вергарович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

Офіційний опонент:

завідувач кафедри економіки підприємств
харчування та торгівлі ім. І.Г. Березного.
Харківського державного університету харчування
та торгівлі, д.е.н., професор

М.В. Чорна